

A fordítói kompetencia elemei a fordítóképzésben*

Pollmann Teréz

1. A fordítói kompetencia elemei

1.1 Fordítói kompetencián azoknak az ismereteknek és készségeknek az összességét értjük, amelyek képessé teszik a fordítót fordítói munka végzésére. Melyek a fordítói kompetencia elemei? Erre a kérdésre többféle válasz olvasható a szakirodalomban. Johnson és Whitelock (1987) szerint: (1) a célnyelv ismerete, (2) a szövegtípus ismerete, (3) a forrásnyelv ismerete, (4) a téma ismerete, (5) kontrasztív ismeretek. Sharples és O'Malley (1988) külön csoportban helyezi el az ismereteket és az átváltási készséget. Az ismeretekhez tartozik: (1) a forrásnyelv ismerete, (2) a célnyelv ismerete, (3) a szövegtípus ismerete, (4) a téma ismerete, (5) kontrasztív ismeretek. Az átváltási készséghez tartozik: (1) dekódolás, (2) kódolás.

Klaudy (1997) ötféle kompetenciát különböztet meg: (1) nyelvi kompetencia, (2) kulturális kompetencia, (3) szakmai kompetencia, (4) fordítástechnikai kompetencia, (5) kommunikatív kompetencia. Jómagam, a fordítóképzés gyakorlati keretei között, három összetevő köré csoportosítottam a fordítótól elvárt ismereteket és készségeket: (1) anyanyelvi kompetencia, (2) idegen nyelvi kompetencia, (3) fordítástechnikai kompetencia.

A tanulmány elsődleges célja egy vizsgálat bemutatása, ezért csak rövid magyarázatot fűzök ehhez a felosztáshoz. A nyelvi kompetencia két részre bontását, mégpedig nem forrásnyelvre és célnyelvre, hanem anyanyelvi és idegen nyelvi kompetenciára azért tartom fontosnak, mert az anyanyelvünket nem olyan szinten és nem olyan módon működtetjük, mint a tanult nyelvet. Adott olasz nyelvű szöveg magyarra fordításakor egy olasz és egy magyar anyanyelvű fordító nem ugyanazokat a hibákat fogja elkövetni, tehát képzésük során sem ugyanazokra a pontokra kell a hangsúlyt fektetni. Avagy gondoljunk az anyanyelvi lektorok szükségességére, s könnyen belátható, hogy a fordítóképzésben az anyanyelv és az idegen nyelv között lényegi különbséget kell tenni. Ezekben belül másodlagos kérdés, hogy pl. a megértési hibának az oka a grammatikai struktúra fel nem ismerése, a szakszókincs hiányossága vagy a kulturális kompetencia hiánya. Az idegen nyelvi kompetencia körébe sorolható minden az idegen nyelv működtetéséhez tartozó ismeret és készség. Ugyanez vonatkozik az anyanyelvre. A fordítástechnikai kompetencia a fordítás folyamatának köz-

* A 2003. április 16-án Győrben, a MANYE XIII. Kongresszusán elhangzott előadás szerkesztett változata.

bülső, az analízis vagy dekódolás és a szintézis vagy kódolás közé eső szakasza, transzkódolás, amikor a fordító szempontokat mérlegel és döntéseket hoz.

Tanulmányomban fordítói kurzusra jelentkező olasz szakos egyetemi hallgatók olasz–magyar irányú fordításait elemzem. Az elemzés célja, hogy képet kapjunk a képzési folyamat kiindulópontjáról, arról a szintről, amelyre a képzés tematikáját felépíthetjük. Arra a kérdésre keresünk választ, hogy kezdő fordítójelöltek korábbi tanulmányaik és nyelvi ösztönük alapján a fordítói kompetencia egyes elemeit milyen szinten alkalmazzák.

Dino Buzzati: *Non è mai finita* (Sosincs vége) című novellájának 12 fordítását, A. Amurri: *Tifo in sala d'attesa* (Szurkolás a váróteremben) című színpadi jelenetének 16 fordítását vizsgáltam meg. A művekről rövid tartalmi ismertetést adok, hogy a kiragadott mondatok kontextusa érthető legyen.

Buzzati: *Sosincs vége*

Egy szicíliai falusi lány városba vágyik, majd nagyobb városba, azután a fővárosba. Házasságai lehetővé teszik, hogy mániákusan egyre nagyobb városokba költözzön: Párizs, London, New York. Itt egy divathullám hatására megfordul a folyamat, az arisztokraták kisebb városokba, szigetekre menekülnek, majd Európa elhagyott, romos váraiban keresnek nyugalmat. Főhősünk így visszajut oda, ahonnan elindult, a szicíliai faluba. Újra gyönyörködni kezd azonban a tengerparti város fényeiben, s érzi, előbb-utóbb újra útnak indul.

Amurri: *Szurkolás a váróteremben*

A szülészoba előtt két leendő apuka beszélget, kiderül, hogy egyikük a Rómának szurkol, másikuk a Lazio csapatának. Az első gyermek megszületése szurkolói örömujjongást vált ki az apából. A második gyermek születését egyenlítőként élik meg, az állás 1:1. Az egyre szenvedélyesebb hangulat 3:2-es végeredménynél tetőződik. Az apák focistákat, bajnokokat szándékoznak nevelni gyerekeikből, amire a nővérke közli, hogy mind az öt lány.

2. Anyanyelvi kompetencia

Mivel a vizsgált fordítások célnyelve a magyar, az anyanyelvi kompetencia a fordítási folyamat végső, harmadik fázisában jutott szerephez. Miért mutatjuk be mégis elsőként? Két okból. Egyrészt azért, mert az anyanyelvi kompetencia fejlesztése a megszületésünk óta tart, s jogos elvárásunk, hogy bölcsészhallgatók ezt a tudást magas szinten használják. Másrészt az anyanyelvet érintő hibák az eredeti szöveget nem ismerő felhasználó számára is észrevehetőek, s feljogosítják őt a munka minősítésére (gondoljunk az érthetetlen használati utasításokra, a fordítás ízű szövegekre).

2.1. Helyesírás

A 28 fordításból 9 volt helyesírási szempontból hibátlan, tehát 32%. A többi munkában változatos helyesírási hibákkal találkozhatunk:

- (a) Magánhangzó hosszúságát érintő hibák: *uriember, félidöböl, ezuttal*
- (b) Mássalhangzó hosszúságát érintő hibák: *halgasson ide, játszák, kiálltással, maradtattam*
- (c) Külön- ill. egybeírás hibák: *mégsincs, Csendes óceán*
- (d) Idegen szavak írása: *Lazios, Castelizzo-nak*

2.2. Szókincs

Azok a szóválasztások tekinthetők anyanyelvi kompetenciát érintő hibáknak, amelyek a forrásnyelvi szövegtől függetlenül, önmagukban is helytelen magyar mondatot eredményeznek.

- (a) Párizs *vulgariasságába* merülve; visszatértem a *falvamba*.
- (b) Inkább mentek Bostonba, Charlestonba, a régi, ódon hangulatú nyugodt *kisvárosokba*.
Ehelyett nekivágtak a csendes, eldugott helyeknek, a kolostoroknak, romos *emlékműveknek*.
- (c) Trapani (város) jelzői: *kietlen, sápadt, sápatag, nyomorult*
pletyka jelzői: *hatalmas, óriási*
- (d) Gyerünk asszony, *visszavágó!*

Az (a) példái azt mutatják, hogy nem létező szót ill. szóformát választottak a hallgatók. A (b) kiemelt szavai a mondaton belül okoznak disszonanciát, Boston nem *kisváros*, hanem *város*, s a romos épületek nem *emlékművek*, hanem *műemlékek*. A (c) pontban jelzői szószerkezeteket ítélnénk hibás szófüggvényeknek. Trapani helyesen választott és a városhoz illő jelzői: *szegényes, szánalmas, lehangoló*; a pletyka mértékét helyesen kifejező jelzők: *hihetetlen, megdöbbentő, szenzációs*. Az (d) pontban látható szóválasztási hiba oka, hogy a fordító nem járatos a sportnyelvben. Nem tudta, hogy a *visszavágó* új mérközést jelent, ugyanazon a meccsen *ellentámadással* lehet javítani az álláson.

2.3. Nyelvhelyesség mondatszinten

A magyar mondatok szerkesztésében számos nyelvhelyességi hibát találtunk:

- (a) A három fiam bajnokok *lesznek*.
- (b) Nevetséges, hogy *mit nem enged meg* magának.
- (c) Férfjemet *megsürgetve döntésre jutott*.
Nem maradt más, mint a *választás közötti ingadozás*.
- (d) Az igazi arisztokraták a *létszükséglet alatt éltek*.

Az (a) pontban egyeztetési hibát látunk. A (b) szórendi hibát mutat. Helyesen: *Nevetséges, hogy mit meg nem enged magának*. A (c) pontban értelmileg zavaros

mondatokat látunk, két tagmondat helytelen kontaminációját. Az elsőben a *döntésre jutott* predikátum ágense a férj, ami azonban grammatikailag tárgyként jelenik meg, mivel a megsürgetésnek ő a tárgya. A megsürgetés ágensét ki kell fejeznünk, pl. egy másik hallgatói megoldás szerint: *Addig erősködtem, amíg a férjem döntött.* A második mondatban is két gondolat keveredik: *nem maradt más, mint a választás nehézsége; nem maradt más, mint a lehetőségek közötti ingadozás.* Az (d) mondatnak csak nagyon szélsőséges helyzetben, pl. háborús körülmények között lenne értelme. New Yorkban élő arisztokraták vonatkozásában értelmetlen mondatnak tekinthetjük.

2.4. Jóhangzás

A jóhangzás, az eufónia, a nyelvi megnyilatkozás minőségének fontos eleme. Nézzünk példákat a hallgatói fordításokból az ellentétére, a kakofóniára.

- (a) *elragadtatva hallgattam azokat az idegeneket,*
- (b) *Soha nem jutunk útunk (sic!) végére*
- (c) *Az előkelő ember számára New York sértő egyszerűsége egyszerűen elviselhetetlen.*
- (d) *Szabályosan lenulláztam. Még szép nő voltam. Ismertem Briz-t, a híres bankárt. Szerencsésnek születtem!*

A (a) példában az /a/ magánhangzó monotóniáját nem vette észre a fordító, a (b) példában az egyhangúságot az *-unk* igei személyrag és *-unk* birtokos személyrag miatti teljes rím okozza. A (c) mondatban zavaró szóismétlést láthatunk. A (d) példa négy egymást követő, rövid mondata darabossá teszi a szöveget.

2.5. Stílus

Stílushibának azt tekintetem, amikor a hallgató által választott nyelvi elem stílusértékét tekintve nem illett a szövegekörnyezetbe.

- (a) *Na de Rómából időnként bizonyos elbűvölő fazonok jöttek.*
A nagyon magas osztályoknak New York elviselhetetlen *bunkó* világnak bizonyult.
- (b) *Halál biztos! Ott voltam! (visszatér a szülőszobába)*
- (c) *egy omlatag kastély [...] Egy nagy perui költő felújította (sic!) a vityillót,*

Az (a) példa mondatai a Buzzati novellából valók: egy nagyon gazdag, világlátott asszony mesél az életéről. A kiemelt szavak mai, bizalmas stílusértékű, a fordítást készítő hallgatók nyelvhasználatába illő szavak. A (b) megnyilatkozás a nővérke szájából hangzik el, s a gyermek születését kívánja megerősíteni. A stílusérzék hiánya elég nyilvánvaló ennél a fordításnál. Még egy hallgató fogalmazott így, és őt fő használta a *holtbiztos* kifejezést, ami nem olyan feltűnő módon, de szintén nem illik a kontextusba. A (c) példa azt mutatja, hogy saját magával kerül diszharmonióba a fordító, ugyanazt az építményt nevezi először kastélynak, majd két mondattal később *vityillónak*, más *viskónak* ill. *kunyhónak*. Tizenkét fordítóból összesen négyen követték el ezt a hibát.

A fenti példák alapján megállapítható, hogy a fordítói szemináriumra jelentkező olasz szakos egyetemi hallgatók az anyanyelvük sérelmére sokféle hibát elkövettek, ezek között nemegyszer meglepő, súlyos hibákat is. A leendő fordítók anyanyelvi kompetenciájának fejlesztése nélkülözhetetlen. Az ELTE Bölcsészettudományi Karán 2003 szeptemberében induló, kétéves önálló szakfordítói programnak része lesz egy szabadon választott magyar nyelvi tanegység teljesítése. Kérdéses, hogy ez a célirányosnak nem tekinthető fejlesztés elegendő lesz-e a kívánatos kompetenciaszint eléréséhez. A fordítást oktató tanárnak fel kell hívnia a hallgatók figyelmét az önképzés szükségességére (helyesírás), az önellenőrzés fontosságára (nyelvhelyesség, jóhangzás), pontosságra, igényességre (szókincs, stílus). Célszerű, ha a tanár konkrét hiba kapcsán speciális anyanyelvfejlesztő gyakorlatokat is végeztet, pl. szinonima-gyűjtés a jelentéskülönbségek, stílusérték pontos megnevezésével, szófüggvények alkotása, intralingvális fordítási (átfogalmazási) gyakorlatok.

3. Idegen nyelvi kompetencia

Az idegen nyelvi kompetencia körébe azok a hibák tartoznak (olasz–magyar fordítási irány esetén), amelyeknél a forrásnyelvi szöveg dekódolása téves.

3.1. Megértési hibák

Ez az a típus, ami súlyosabb esetben az idegennyelv-tudás mérésekor, nyelvvizsgán, felvételi vizsgán is pontlevonással jár, a fordító nem ismeri (fel) a grammatikai szerkezetet, vagy rossz szójelentést választ. A jelentés-összefüggések félreértése vonatkozhat mondatra, szövegrészre, s az egész szövegre is. Megértési hibának tekinthetjük, ha rétegnyelvi elemeket, dialektust, szakterminológiát nem ért meg a fordító.

(a) Olasz eredeti: Un grande poeta peruviano *ha fatto restaurare* la bicocca, ...

(‘helyrehozatta’)

Hallgatói fordítás: *Helyrehozta* ezt a kunyhót egy nagy perui költő, ...

Olasz eredeti: *Si vedrà!* (‘Majd meglátjuk!’)

Hallgatói fordítás: *Meglátja* majd!

Olasz eredeti: *E fantastico* un giorno o l’altro di partire. (‘És arról ábrándozom, hogy előbb–utóbb elutazom.’)

Hallgatói fordítás: *Nagyszerű* egy napon vagy egy másikon útra kelni.

Mindhárom példa azt illusztrálja, hogy a félreértés a grammatikai ismeretek hiányosságából ered. Az első fordításban az a hiba, hogy a műveltető szerkezetet nem ismerte fel a fordító. A második példában a *si* általános alanyt értette félre egy hallgató. A harmadik mondatban látható hibát a tizenkét hallgató közül öt elkövette. A *fantastico* lehet ige: *fantáziálok*, s lehet melléknév is: *fantasz-*

tikus. Ebben a mondatban igeként szerepel, amit a *di* prepozíció jelez egyértelműen.

- (b) Olasz eredeti: Un grande poeta *peruviano* ha fatto restaurare la bicocca, ... ('perui')

Hallgatói fordítás: Egy nagy *peruggiai* költő felújította azt a viskót,...

Olasz eredeti: *Lo ridica*, se ha coraggio! ('Ismételje meg, ha van merse!')

Hallgatói fordítás: *Nevenen ki*, ha van bátorsága!

Olasz eredeti: Infermiera: (arrivando ormai decisamente *in trance*) ('Nővér: (most már egészen transzba esve érkezik)')

Hallgatói fordítás: Az ápolónő: (belép határozottan egy *műtőollóval*)

A fordítók a fenti példáknál egy-egy szónak tulajdonítottak helytelen jelentést. Gyakori ok, hogy a paronimia jelenség áldozatává válik a fordító: *ridicolo*-nevetéses, *trancia*-vágóolló.

- (c) Olasz eredeti: I veri aristocratici *ci stavano sotto lo stretto necessario*. ('Az igazi arisztokraták csak a legszükségesebb esetben tartózkodtak ott.' - mármint New Yorkban)

Hallgatói fordítások:

Az igazi arisztokraták *nagyon kevesen voltak*.

Az igazi arisztokraták *kevesebbel is beérték*.

Az igazi arisztokraták *csak a legszükségesebbekre szorítkoztak*.

Az igazi arisztokraták *a létszükséglet alatt éltek*.

A (c) példa mondatát, amint látjuk, tizenkét hallgatóból négy nem tudta értelmezni, azaz a hallgatók 33%-a.

- (d) Olasz eredeti: *Non è detta l'ultima parola*. ('Még nincs kimondva az utolsó szó.')

Hallgatói fordítás: *Várjon, még a nővér nem fejezte be a mondókáját*.

Olasz eredeti: Signori, ho dimenticato di dirvi *che sono cinque femmine...* ('Uraim, elfelejtettem közölni önökkel, hogy öt nőnemű [újszülöttről van szó].')

Hallgatói fordítás: Uraim, elfelejtettem önökkel közölni, *hogy öt kis-mama...*

Az első példánál a hallgató a szövegösszefüggésből nem értette meg, hogy az utolsó szó nem a nőverre, hanem a *mérközésre* vonatkozik. A második példa félreértése az egész szöveget érinti, a jelenet csattanója vész el a hibás fordítás miatt. Tizenhat hallgató közül három követte el ezt a hibát.

3.2. Értelmezési hibák

Értelmezési hibának azt tekintem, amikor a fordító szemantikai és grammatikai szempontból helyesen dekódolta a forrásnyelvi szót/mondatot, de a szövegösszefüggésben betöltött funkcióját nem értelmezte pontosan, ezért adott meg rossz fordítást.

- (a) Olasz eredeti: *Le è nato un altro figlio!*
Hallgatói fordítás: Önnek született egy másik *fia!*

A *figlio* grammatikailag hímnemű szó, ám mint jelöletlen formát használjuk akkor is, ha nem ismerjük a valóságos nemet. Itt a mű végén kiderül, hogy leánygyermekek születtek, tehát a nővér szájába nem adható a fiú szó, hanem csak a semleges: *gyermek*. Tizenhat hallgató közül öt követte el ezt a hibát.

- (b) Olasz eredeti: ... *ci guardavano un po' dall'alto in basso*.
Hallgatói fordítás: ... *és tetőtől talpig végigmértek minket*.

Egy hallgató nem ismerte fel, hogy átvitt értelemben kellett volna értelmezni a mondatot: *kicsit lenéztek minket*.

- (c) Olasz eredeti: *Bene*.
Hallgatói fordítások: *Jó. Jól van. Rendben. Hát igen. Eddig meg is volnánk. Szóval. Szóval, Tehát, Nos,*

A Buzzati novella első bekezdésében az asszony szavaiból megismerjük a témát és a helyszínt, ahonnan a történet elindul. A második bekezdés első szava: *Bene*. A tizenkét hallgató kilencféle fordítást talált: *Jó. Jól van. Rendben. Hát igen. Eddig meg is volnánk. Szóval. Szóval, Tehát, Nos*. Önmagában mindegyik fordítás jó lehetne. Itt azonban a kommunikációs cél az, hogy a mesélő vesz egy lélegzetet, és hozzáfog a történetéhez. Nem beleegyezést, elfogadást fejez ki, hanem kezdést. Jónak tekinthetjük tehát a három utolsó fordítást. Aki a *Szóval* után pontot tett, nem értelmezési, hanem nyelvhelyességi hibát követett el.

3.3. A kulturális ismeretek hiánya

Ennél a hibatípusnál azért nem tudta helyesen dekódolni a forrásnyelvi szöveget a fordító, mert nem volt birtokában a megértéshez szükséges háttérismeretnek.

- (a) Olasz eredeti: ... *in quel periodo Cristolera ed io ci separammo. Segui un regolare annullamento* ('... abban az időben Cristolera és én különváltunk. Ezután következett egy szabályos megsemmisítés', azaz házasságfelbontás)
Hallgatói fordítások: ... *szabályosan lenullázódtam; ... melyet egy szabályos lenullázás követett; ... szabályos megsemmisülés következett*

Olaszországban a házasságfelbontás úgy zajlik, hogy hét évig hivatalosan külön kell élni (*separazione*), s ezt követően mondják ki a válást. Akik ezt nem tud-

ták, könnyen félreértették a kiemelt mondatot. Hibás fordítások: *Szabályosan lenullázódtam; melyet egy szabályos lenullázás követett; szabályos megsemmisülés következett; nagy újrakezdés előtt álltam.* Tizenkét hallgatóból három a megsemmisítést nem a házasságra értette, hanem az asszonyra, egy hallgató nem tudta értelmezni, s egészen mást írt. Tehát a hallgatóknak csak kétharmada oldotta meg jól ezt a fordítási feladatot.

- (b) Olasz eredeti: *Ma da Roma venivani ogni tanto certi tipi affascinanti; parlavano con l'«erre».* ('De Rómából időnként különleges alakok jöttek; «er»-rel beszéltek.')

Hallgatói fordítások: *raccsoltak; raccsolva beszéltek; nem raccsoltak;*

Hallgatói fordítások: *raccsoltak (2 fő); raccsolva beszéltek; nem raccsoltak; más módon beszéltek; szépen beszéltek; ropogtatták az „r”-eket (2 fő); beszéd közben megnyomták a „r” betűt; római módra megnyomták az erret; akkik (sic!) r-rel beszéltek; „errel” beszéltek „el” helyett.* Tudni kell, hogy a római tájszólásban a standard olasznál gyakrabban fordul elő az r hang. Akik raccsolásnak fordították a különös beszédmodot, pont a valóság ellentétét fejezték ki. A következő három megoldás a probléma kikerülését mutatja. Az r (hang, s nem betű!) megnyomását, ropogtatását kifejező megoldások közelítenek a valósághoz, de nem az igaziak. A „római módra megnyomták az erret” fordítás jobb, ez már utal arra, hogy tájnyelvi sajátosságról van szó. Az utolsóként felsorolt megoldás a legjobb, mert érthetővé teszi, mit jelent ez a beszédmód.

Összegzésként megállapítható, hogy a fordítás oktatása az idegen nyelv elsajátítását követő szint (Klaudy 1997: 165; Osimo 2000: 25). Annak a hallgatónak, aki a megértési hibák körében nagy számú hibát illetve súlyos hibákat követ el, tanácsos nyelvfejlesztési órákat látogatnia a fordítói kurzus megkezdése előtt. A megfelelő idegennyelv-tudás birtokában levő hallgató által elkövetett kis számú és kevésbé súlyos megértési hibák figyelmen kívül hagyásából származhatnak, tehát az önellenőrzés fontosságát kell hangsúlyoznunk. A szókincs bővítéséhez, frissítéséhez, szakszókincs kialakításához új segédeszközök használatát kell bevonni, új problémamegoldási módszerekhez kell szoktatni a hallgatókat. Az értelmezési hibák minimalizálása a fordítóképzés feladata. Ez tulajdonképpen készségfejlesztést jelent, látásmód-formálást, a szöveg iránti érzékenység kialakítását. Hasznos a különféle megoldások aprólékos egybevetése. A kulturális kompetencia körébe eső hibák csökkentését (ha nincs mód önálló országismereti kurzusra) a fordítandó szövegek ilyen szempontból didaktikus válogatásával tudjuk segíteni.

4. Fordítástechnikai kompetencia

A bevezetésben azt mondtuk, hogy anyanyelvre fordítás esetén az idegen nyelvi kompetencia lehetővé teszi a forrásnyelvi szöveg dekódolását, megértését, az anyanyelvi kompetencia biztosítja a célnyelv szabályainak, műfaji stb. követelményeinek megfelelő kódolást, megformálást. A fordítás folyamatának közbülső fázisához, a transzfer, az átváltás szakaszához fordítástechnikai kompetenci-

ára van szükség. A fordítástechnikai kompetencia biztosítja, hogy a forrásnyelvi szöveg dekódolása után a fordító *felismerje* a különböző megoldási módokat, s minden szükséges szempont mérlegelésével *kiválassza* a legjobbat. Más megfogalmazásban: a forrásnyelvi és célnyelvi fordítási egység viszonyáról kell döntést hoznia. Az ebben a körben elkövethető hibák egyenlő súllyal fenyegetik az anyanyelvre és az anyanyelvről fordítókat, mivel nem függnék össze a nyelvismeret szintjével.

4.1. Szolgai fordítás – túl szabad fordítás

Az idegennyelv-tanulás során természetes a minél nagyobb szöveghűsége törekvés, hiszen a tanuló célja: bizonyítani, hogy mindent pontosan megértett, az egyes szavak jelentését és a grammatikai kategóriákat, struktúrákat is ismeri. A fordítói kurzus első feladata a szolgai fordítás kényszerétől való megszabadítás, a hűség fogalmának átértékelése. Nézzünk egy kirívó példát:

Olasz eredeti: *La piccola provinciale siciliana aveva fatto la sua strada.*

Hallgatói fordítás: *A kis vidéki szicíliai megcsinálta a maga útját.*

Ez a mondat a Buzzati-novella azon pontján olvasható, amikor New Yorkba költözik a főhősnő. A bemutatott, teljes egészében szó szerint fordított mondat csak kezdő nyelvtanulótól fogadható el, fordítói kurzusra jelentkező hallgatótól nem. Ez a mondat szolgai fordítás ízű volt öt munkában (pl.: *megettette a maga útját; bejárta az útját*), értelem szerinti fordítással heten próbálkoztak (pl.: *A kis vidéki szicíliai lány célba ért.*)

4.1.1. Szolgai fordítás szemantikai szinten

A hallgatók a fordítás készítésekor még nem tanultak átváltási műveletekről, amennyiben alkalmazták azokat, saját fordítási tapasztalataik és nyelvi ösztönük alapján tették.

(a) Olasz eredeti: *A questo mondo non è mai finita, disse la signora Amelia Briz.*

Hallgatói fordítás: *Ezen a világon soha nem ér véget, mondta Amelia Briz asszony.*

(b) Olasz eredeti: *Non canti vittoria troppo presto!*

Hallgatói fordítás: *Ne énekeljen győzelmet túl korán!*

(c) Olasz eredeti: *Ostetrico cornuto!*

Hallgatói fordítás: *Felszarvazott szülész!*

Az (a) példában a *disse* szó szerinti fordítását (*mondta*) tizenkét hallgató közül tizenegy hallgató választotta. Egy fő használt más igét, vagyis alkalmazta a lexikai konkretizálást: *kezdtte*. Ezzel kifejezőbbé tette a mondatot, utalt arra, hogy az asszony hosszabb elbeszélésre készül. A (b) példában csak a hallgatók fele, nyolc fő fedezte fel, hogy magyar mondással visszaadható ez a tartalom, és teljes átalakítást alkalmaztak: *Ne igyon előre a medve bőrére!* A (c) példa a szülészetben játszódó jelenet utolsó mondata, amelyet a két csalódott apa egy-

szerre kiált. A bemutatott szó szerinti fordítást egy hallgató választotta. Nála az a szociolingvisztikai felismerés hiányzott, hogy ez az Olaszországban oly nagyon elterjedt negatív jelző, szidalmazás Magyarországon nem honos. Ehelyett magyar használatra ajánlhatnák számtalan más jelzőt, de ezt most az olvasó fantáziájára bizzuk.

4.1.2. Szolgai fordítás szintaktikai szinten

- (a) Olasz eredeti: *Dalla stanza dove sono nata si vedeva, lontana, una città, stesa lungo il mare.*
Hallgatói fordítás: *A szobából, ahol születtem, látható volt, távol, egy város, elnyúlva a tenger mentén.*
- (b) Olasz eredeti: *Traslocammo nella Capitale.*
Hallgatói fordítás: *Át/fel/elköltöztünk a fővárosba.*
- (c) Olasz eredeti: *Sicurissima! Ero lì! ('Teljesen biztos! Ott voltam!')*
Hallgatói fordítás: *A legbiztosabb. Ott voltam.*

A szavak, tagmondatok sorrendjéhez is elég erősen ragaszkodtak a hallgatók. Az (a) példában tizenkét hallgatóból tizenegy megtartotta a kiemelt sorrendet akkor is, ha így darabossá vált a magyar mondat, s csak egy fő fordított másként: *A szobám ablakából látni lehetett...* A (b) példában a névszó sorrendet szolgai módon megtartotta tizenkét hallgatóból nyolc hallgató, és csak négyen ismerték fel, hogy az értelmi hangsúly a fővároson van, hiszen a főhős régi vágya beteljesült, szinte áhítattal ejti ki: *A fővárosba költöztünk.* A (c) példával kapcsolatban tudni kell, hogy az olasz nyelvben két felsőfok képezhető, relatív és abszolút. A magyar nyelv relatív felsőfoka nem alkalmas az olasz abszolút felsőfokának a visszaadására. Egy hallgató próbálkozott csak vele: *A legbiztosabb.* A többiek felbontást alkalmaztak: *Egész(en) biztos; Holt biztos; Halál biztos.* E két utóbbi stilisztikailag kifogásolható, amit a korábbi fejezetben meg is tettünk.

4.1.3. Túl szabad fordítás

A túl szabad fordítás a szolgai fordítás ellentéte, a forrásnyelvi és célnyelvi fordítási egység viszonya nem túl szoros, hanem túl laza.

- (a) Olasz eredeti: *Seguì un regolare annullamento.*
Hallgatói fordítás: *Nagy újrakezdés előtt álltam.*
- (b) Olasz eredeti: *Non è mai finita ('Nincs soha vége')*
Hallgatói fordítás: *Soha nem jutunk útunk végére.*

A túl szabad fordítás, amint ez az előzőekből is kiderül, ritkán fordul elő. Egyik oka lehet a megértés hiányának a palástolása. A 3.3. (a) pontban már látott mondatot, amely a házasság megsemmisítésére vonatkozik, a hallgató nem értette meg, s kitalált helyette valami odaillőt, aminek azonban nincs nyoma az eredeti szövegben. A (b) példában a túl szabad fordítás hibáját azért követte el a hallgató, mert nem vette figyelembe a szövegtípus sajátosságait. Szépirodalmi szövegről van szó, a cím fordításánál nagyon körültekintően kell eljárni. Az

eredeti cím talányos, a novella olvasásakor fokozatosan sejtjük meg a jelentését. A fenti magyar cím azonnal elárulja a lényegét, így a mű hatását tönkreteszi.

4.2. Behelyettesítés

Behelyettesítésen azokat a tudatos fordítói eljárásokat értem, amelynek során nem változik meg sem a mondatstruktúra, sem a szójelentés referenciális tartalma. A fordító feladata, döntési szabadsága bizonyos esetekben abban áll, hogy elvégezze-e a behelyettesítést, máskor a közel azonos megoldások közötti választáshoz kell mérlegelni a szükséges szempontokat.

4.2.1. Megőrzés – semlegesítés

A választási lehetőségek sorát egy szakaszként elképzelve a két végponton az alábbi fogalmak találhatók: *foreignization*, azaz az idegenszerűség megőrzése, az eredeti szöveg jellegzetes jegyeinek konzerválása, ill. *domestication*, azaz a honosítás, a célnyelvhez, célközönséghez közelítés, neutralizálás, nacionalizálás (Denton 2001; Osimo 2000). A megfelelő mérlegelés hiányában mindkét végponton el lehet követni hibát. Ennek a dilemmának a részletesebb elemzéséről 2000-ben tartottam előadást, mely olvasható a MANYE kongresszusi kötetében (Pollmann 2001). Egyes esetekben a megőrzés szolgál fordításnak tűnhet, más esetekben a behelyettesítés automatikusnak. A példák, a különböző megoldások azonban illusztrálják, hogy valóságos, külön kezelendő problémáról van szó.

- (a) Olasz eredeti: *Nuova York; Castellizzo*
Hallgatói fordítás: *ÚjYork; Váracska*
- (b) Olasz eredeti: *romanista, laziale, Rossi*
Hallgatói fordítás: *fradista, Mtk-s, Kovács*
- (c) Olasz eredeti: *Oggi al mondo non c'è niente di più chic che possedere una casetta a Castelizzo.*
Hallgatói fordítás: *Manapság nincs nagyobb chic, mint házat venni Castelizzóban.*

Egy hallgató, miután a *Parigi* és *Londra* városneveket helyesen magyarra fordította (*Párizs, London*), a *Nuova York* olasz nevet is magyarra fordította: *ÚjYork*. Mivel ez a név nem honos Magyarországon, hibás döntésnek tekinthető. Egy hallgató a *Castelizzo* falunévet is szükségesnek tartotta lefordítani: *Váracska*. A beszédes név azt hivatott kifejezni, hogy ebben a faluban találnak majd egy várat, amelytől a hely híressé válik, amikor a főhősünk visszatér oda. Azonban a novellának ezen a pontján a fordító nem használja a vár szót, hanem a *kastély, vityilló* és *ház* elnevezéseket. Így nem volt értelme a magyar nyelvhasználattól idegen, kicsinyítő képzős falunév lefordításának. A (b) példában azt látjuk, hogy az eredeti tartalom semlegesítése, nacionalizálása bizonyos körülmények esetén lehet elfogadható, sőt kívánatos. Az *Amurri* jelenetben a két olasz szurkoló, a Róma és Lazio-drukkerek magyarrá váltak, az egyik *fradista*, a másik *Mtk-s*. Ennek megfelelően a családnév is magyarosodott, *Rossi úr* helyett *Kovács úr* lett. Ez a fordítói stratégia alkalmazható, ha a fordítás célja nem kifejezetten egy olasz irodalmi mű bemutatása, hanem az olvasó vagy néző szórakoztatása.

A (c) példában azt látjuk, hogy egy hallgató megőrizte a *chic* szót franciául, ami már jövevényszóként, magyar helyesírással beépült a nyelvünkbe (*sikk*).

A megőrzés megzavarhatja az olvasás folyamatosságát.

4.2.2. Szinonimaválasztás

A szinonimaválasztás dilemmájáról, a mérlegelés szempontjairól 2001-ben tartottam előadást, amely olvasható a MANYE kongresszusi kötetében (Pollmann 2002). Nézzünk néhány megoldást a hallgatók fordításaiából:

- (a) Olasz eredeti: *Infermiera, ma che fa mia moglie, dorme?*

Hallgatói fordítások:

Kedvesnővér! Mit csinál a feleségem, alszik?

De mit csinál az én feleségem, *Hölgyem*, talán alszik?

- (b) Olasz eredeti: *Infermiera: Lei è diventato padre proprio adesso!*

Hallgatói fordítás: Nővérke: - Ön épp most lett *apu!*

- (c) Olasz eredeti: *Vuol forse insinuare che il mio neonato non è regolamentare?*

Hallgatói fordítás: Most arra céloz, hogy a *porontyom* talán nem szabályos?

Az *ápolónő* megszólítását tíz hallgató *nővérkének* fordította, négyen *nővérnek*, és ketten a fenti módokon. A *kedvesnővér* sajátos, egyházi kórházi környezetbe illő elnevezés, az átlagember fülének idegenül cseng. A *hölgyem* megszólítás elfogadása azért kérdéses, mert a felhevült izgalmi állapotú férfi, aki a következő megszólalásában így rivall rá az ellenszurkolóra: *Fogja be a száját!*, nem valószínű, hogy az átlagosnál udvariasabb lenne. A (b) példában a *padre* szót *apának*, *apukának* fordították, egy hallgató választotta az *apu* szinonimát. Ez azért nem jó, mert nem illik a nővér nyelvhasználatába: az *apu* megszólítás, nem pedig státusz. A (c) példában azért hibás a szinonimaválasztás, mert szülő a saját gyerekére nem használja a *poronty* szót, lévén pejoratív stílusértékű. Azok a szinonimaválasztási hibák, amelyek a stílusérték figyelmen kívül hagyása miatt következnek be, az anyanyelvi kompetencia stílus fejezetében is joggal szerepelhetnek.

4.3. Átváltási műveletek

Azokban az esetekben, amikor átváltási műveletet **kell** alkalmazni, s ezt a fordító nem teszi, a szolgai fordítás hibáját követi el. Nem minden esetben tekinthetjük hibának, ha nem él a lehetőséggel, hiszen ezen a szinten már gyakran nem a jó, hanem a jobb megoldást keressük. A fordítói kompetencia lényeges eleme, hogy a különböző szempontokat megfelelő súllyal tudja mérlegelni a fordító. Amikor nem a megfelelő átváltási műveletet választja, átváltási hibáról beszélhetünk. Nézzünk néhány példát.

4.3.1. Átváltási hibák szemantikai szinten:

- (a) Olasz eredeti: *I due si guardano meno simpatia.* ('A két [férfi] kevesebb rokonszenvvel nézi egymást.')

Hallgatói fordítás: *Haraggal* néznek egymásra.

- (b) Olasz eredeti: – Il *signor* Rossi? – Sono io!”
Hallgatói fordítás: Rossi! – Én vagyok!
- (c) Olasz eredeti: Innalza un gran pavese di bandierine.” (‘Magasba emel egy teljes zászlódísz.’)
Hallgatói fordítás: Egy köteg zászlót emel az *égbe*.

Mindhárom hibát egy-egy hallgató követte el. Az (a) példában a mű elején tartunk, amikor a két férfi megtudja egymásról, hogy egyikük a Laziónak, másikkuk a Rómának szurkol. A kevesebb rokonszenvet haragnak fordítani indokolatlan **jelentésszűkítés**. A (b) példában a Rossi úr megszólításból az úr **kihagyása** hibás döntés, átváltási hiba. A (c) példában az *égbe* szó **betoldása** képzavart eredményez, mivel zárt helyen, a szülészetben vannak a szereplők.

4.3.2. Átváltási hibák szintaktikai szinten

- (a) Olasz eredeti: Di notte era tutto uno sfavillare di lumini. E i fari. E i piroscafi. E i treni coi finestrini accesi.” (‘Éjszaka minden fények ragyogása volt. És a világítótornyok. És a gőzhajók. És a vonatok kivilágított ablakaikkal.’)
Hallgatói fordítás: Esténként minden fényárban úszott, nagy volt a sürgés-forgás, gőzhajók s kivilágított ablakú vonatok közlekedtek.
- (b) Olasz eredeti: Io sono siciliana, nata in un povero paesello sospeso tra le rupi, in cima a una montagna. (‘Én szicíliai vagyok, egy hegy csúcsán, sziklák között megbújó kis falucskában születtem.’)
Hallgatói fordítás: Szicíliai vagyok. Egy szegény faluban születtem egy sziklás hegytetőn.
- (c) Olasz eredeti: Quando si nasce fortunata!” (‘Amikor szerencsésnek születik a [nőnemű] ember!’)
Hallgatói fordítás: Szerencsésnek születtem!

Az (a) példában a négy mondat **összevonása** nem volt jó döntés. A felsorolásnak stilisztikai ereje van, a szaggatottság az emlékek felidézését, a lelkesedés fokozódását jelzi. A fordítás inkább a mozgalmasságot, mint a fények csillogását fejezi ki. A (b) példában ellentétes műveletet, **felbontást** láthatunk, amelyet egy hallgató alkalmazott. Miért nem jó ez a megoldás? A „*szicíliai vagyok*” után pontot tenni azt jelenti, hogy felnagyítjuk ennek a súlyát, hogy önmagában ezzel mondtunk valami fontosat. Pedig a születési hely csak a többi információval együtt érdekes, szegény, elmaradott, világtól elzárt falu. A (c) példában grammatikai **cserére** látunk példát, az egyes szám harmadik személyű általános alany helyett egyes szám első személyt használ a fordító. Az elbeszélő természetesen a saját szerencséjére céloz, nem szükséges ilyen direkten fogalmazni a kijelentés általános érvényű igazságának elvesztése árán.

A fenti példák alapján megállapítható, hogy a fordítói kurzusra jelentkező hallgatók rendelkeznek valamilyen szintű fordítástechnikai kompetenciával, hiszen az idegennyelv-tanulás magasabb szintjén kapnak tanácsokat a nyelvtanároktól, s maguk is szert tesznek gyakorlati tapasztalatokra. A fordítói kompetencia három összetevője közül azonban ez a terület tartozik döntően a for-

dítőképzés körébe. Mit és milyen módon taníthatunk a fordítójelölteknek fordítástechnika címén? Amennyiben elfogadjuk, hogy a fordítástechnikai kompetencia a *megoldási lehetőségek felismerését*, s (a fordítás témája, műfaja, célja stb. szerint) változó szempontok mérlegelése alapján a *jó választás képességét* jelenti, legfőbb eszközünk a szemléltető példatár, és több, különböző megoldás elemző összehasonlítása lehet.

5. Összegzés

Az elemzés tanulsága, hogy a fordítói kurzusra jelentkező nyelvszakos hallgatók többsége messze áll attól a szinttől, ami fordítói munka vállalásához szükséges lenne. A felsőfokú nyelvtudás, bár sok fordítási feladat árán lehet elérni, nem egyenlő a fordítói kompetenciával, ahogyan nyelvtanári kompetenciával sem. A sokoldalú, alapos képzés szükségessége vitathatatlan, de féltő, hogy ezt még csak a fordítás oktatói ismerték fel.

Irodalom

- Bell, R.T. 1998. *Translation and translating. Theory and Practice*. London and New York: Longman.
- Denton, J. 2001. Who's afraid of otherness? Film translation and the foreignizing/domesticating dilemma In: *Teoria, didattica e prassi della traduzione*. Napoli: Liguori.
- Klaudy K. 1997. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.
- Klaudy K. 1997. *Bevezetés a fordítás gyakorlatába*. Budapest: Scholastica.
- Osimo, B. 2000. *Corso di traduzione*. Modena: Guaraldi.
- Pollmann T. 2001. A megőrzés dilemmája a műfordításban In: Bartha M., Stephanides, É. (szerk.). *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola. 379–385.
- Pollmann T. 2002. A szinonimaválasztás dilemmája a fordításban In: Fóris Á. et al. (szerk.). *A XI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak gyűjteménye*. Pécs: Lingua Franca Csoport. 498–504.

Források

- Buzatti, D. 1984. Non è mai finita. In: Mórity Gy. (szerk.) *Lecture italiane*. Budapest: Tankönyvkiadó. 112–116.
- Amurri, A. 2002. Tifo in sala d'attesa. In: Baloghi I.K. (szerk.) *Mondo italiano*. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó. 202–204.